

TADEUSZ SEWERYN WRÓBLEWSKI
Poznań

JAPOŃSKIE BADANIA EUROPY WSCHODNIEJ

UWAGI WSTĘPNE

Badania Europy wschodniej względnie Słowiańszczyzny w Japonii nie mają długiej historii ani bogatych tradycji. Jednak ich obecny rozmach, udział tych badań w międzynarodowych studiach nad Europą wschodnią, a także coraz większe ich znaczenie w życiu naukowo-społecznym i działalności politycznej Japonii zwraca uwagę obserwatorów rozwoju podobnych systemów badawczych w różnych krajach świata¹. Podobnie jak w innych dziedzinach aktywności społecznej, ekonomicznej, politycznej i kulturalnej japońskie badania nad problematyką Europy wschodniej, sprawami Słowiańszczyzny czy nad kwestiami polityczno-społecznymi państw socjalistycznych cechują się dużym dynamizmem, szerokim zakresem działania, dążeniem do skoordynowania poczynań badawczych, a także tendencją do odegrania znaczącej roli zarówno w życiu polityczno-społecznym i naukowym Japonii, jak i w działaniach „badań wschodnich” w skali międzynarodowej. Studia japońskie tego typu wyróżniają się spośród innych systemów poważnym potencjałem w zakresie kadry badawczej, znaczną liczbą wydawnictw, publikacji, zasobów archiwalnych i zbiorów materiałowych, sporą ilością placówek badawczych i dydaktycznych. Wszystkie te elementy decydują o coraz bardziej znaczącym miejscu japońskich studiów w międzynarodowym systemie badań nad Europą wschodnią i studiów slawistycznych, o ich rosnącym autorytecie i wzrastającym uznaniu dla nich za granicą, a także o traktowaniu ich za równorzędnego partnera najpoważniejszych systemów badawczych tego typu w innych krajach. Uzasadnia to również zainteresowanie japońskim kompleksem „badań wschodnioeuropejskich” w państwach Europy wschodniej. Nie można bowiem ignorować politycznego charakteru tych prac badawczych i ich zaangażowania w działania polityki zagranicznej

¹ Por. np. P. Berton (i in.), *Japanese Training and Research in the Russian Field*. Los Angeles 1956; Hiroshi Momose, *Soviet Studies in Japan*. „Annual Review of the Japan Institute of International Affairs”, Vol. 5 (1969 - 1970), ss. 159 - 168; Kenzo Kiga, *Study of the Soviet Union and Eastern Europe in Japan*. „Canadian Slavonic Papers, Revue Canadienne des Slavistes”, Vol. XI, nr 2/1969, ss. 156 - 166; Kenzo Kiga, *Osteuropaforschung in Japan*. „Osteuropa”, Hft. 10/1982, ss. 853 - 857.

Japonii. Państwo to, stanowiąc ważne ogniwo systemu rozwiniętych krajów kapitalistycznych, a także istotny czynnik polityki tych krajów wobec ZSRR i innych państw socjalistycznych, rozwija własne koncepcje stosunków z nimi, realizuje własny program polityki zagranicznej wobec państw wspólnoty socjalistycznej. Podstawy ideowe, założenia praktyki politycznej i konkretne zalecenia w zakresie relacji Japonii z socjalistycznymi krajami Europy wschodniej w poważnym stopniu opracowywane są przez japoński system badań nad ZSRR i Europą wschodnią. Co za tym idzie, ocena roli tych studiów w ogólnym kształcie polityki zagranicznej Japonii stanowić może ważny element analizy ogólnego charakteru i funkcji tej polityki w stosunku do obozu socjalistycznego.

AKTUALNE TENDENCJE ROZWOJOWE JAPONSKICH BADAŃ WSCHODNIOEUROPEJSKICH

Współczesny kształt japońskich badań poświęconych problematyce Europy wschodniej i Słowiańszczyzny wyłaniać się zaczął już w latach sześćdziesiątych, kiedy to rozproszone po różnych placówkach i organizacjach studia podlegać zaczęły coraz głębiej specjalizacji, a także powiększył się zakres tych prac badawczych, co łączyło się z ogólnym spektakularnym ich rozwojem. Poważnym impulsem do ich dalszej rozbudowy stała się własna, oryginalna literatura naukowa powstała w tym okresie. Badacze japońscy zajęli bardziej zróżnicowane i obiektywne stanowisko wobec przedmiotu swych studiów, co było również konsekwencją tendencji odprężeniowych w stosunkach międzynarodowych, przejścia od polityki konfrontacji do zasad pokojowego współistnienia państw o odmiennych systemach społeczno-politycznych. Poprawa sytuacji gospodarczej Japonii wpłynęła także na rozbudowanie bazy finansowo-materiałowej nauki japońskiej, w tym również badań nad Europą wschodnią². W tym czasie dała się zaobserwować nowa fala zainteresowania sprawami tego regionu świata w Japonii, co znalazło swe potwierdzenie m. in. we wzroście liczby uczących się języka rosyjskiego. Jeden z autorów japońskich stwierdził np., że w latach 1949 - 1953 liczba słuchaczy Instytutu Japońsko-Radzieckiego, jednej z najbardziej popularnych szkół języka rosyjskiego w Tokio, wahała się od 110 do 236 osób, w 1959 r. wzrosła ona do 516 osób, w 1960 r. do 801, by w 1963 r. osiągnąć liczbę 1180 słuchaczy³. Ten ewidentny wzrost wiązał się niewątpliwie z wystrzeleniem przez Związek Radziecki pierwszego sputnika i zwiększeniem się zainte-

² Kenzo Kiga, *Osteuropaforschung in Japan...*, s. 853.

³ Takayuki Ito, *Slavistik und Osteuropakunde in Japan. I. Geschichte und Entwicklung*. „Osteuropa” Hft. 5/1963, s. 403.

resowania sprawami ZSRR, jego nauki, kultury i języka. Jeśli chodzi o recepcję kultury i literatury rosyjskiej i radzieckiej, to od końca lat 50-tych dał się zaznaczyć wzrost liczby nowych, doskonalszych przekładów i to nie tylko klasyki rosyjskiej, lecz także autorów współczesnych. W połowie lat sześćdziesiątych ukazała się 13-tomowa antologia współczesnych pisarzy Europy wschodniej, środkowej i południowo-wschodniej w języku japońskim oparta na bezpośrednich tłumaczeniach tej literatury. Wraz z podobnymi przekładami ukazały się w Japonii liczne monografie literaturoznawcze poświęcone piśmiennictwu tego regionu Europy. Jedną z syntetycznych publikacji monograficznych poświęconych kulturze Słowiańszczyzny jest wydawnictwo zbiorowe *Rosja, Zachód, Japonia*, dzieło 41 czołowych japońskich literaturoznawców i językoznawców, które według ocen niektórych autorów jest opracowaniem fundamentalnym dla słowianoznawstwa japońskiego⁴.

Wzrost zainteresowania zagadnieniami ideologii, systemu polityczno-społecznego i ekonomicznego państw socjalistycznych Europy wschodniej w Japonii spowodował, że w latach powojennych w japońskich „badaniach wschodnioeuropejskich” przeważały studia ekonomiczne. Przewaga ta utrzymywała się jeszcze w latach sześćdziesiątych, przy czym należy zwrócić szczególnie mocno uwagę na fakt, iż wśród badaczy-ekonomistów uprawiających te prace większość stanowili naukowcy-marksści. W 1963 r. utworzyli oni Towarzystwo Naukowe Gospodarki Socjalistycznej. Mimo wielu osiągnięć w dziedzinie ekonomii politycznej, w pracach swych preferowali nadal dyskusję czysto teoretyczną, pozostając pod wpływem marksistowskich teorii radzieckich lub chińskich i podejmując „prace mało oryginalne”. Wyraźne zmiany nastąpiły tu w połowie lat sześćdziesiątych kiedy reforma systemu gospodarczego w wielu krajach socjalistycznych wywołała ożywioną dyskusję wśród badaczy japońskich. W ostatnich latach ekonomiści badający sprawy wschodnioeuropejskie w Japonii zajmują się w większym stopniu gospodarką poszczególnych państw tego regionu i nowymi, wypracowanymi tu teoriami ekonomicznymi. Według ocen autorów japońskich, obecnie orientacja ideowa badaczy ekonomii państw wschodnioeuropejskich jest tak zróżnicowana, że trudno mówić o jakimś jednolitym kierunku⁵. W przeciwieństwie do szkoły marksistowskiej kierunku niemarksistowskie w mniejszym stopniu zajmują się teorią rozwoju socjalizmu, starają się natomiast przeprowadzić analizę wzrostu gospodarczego w krajach socjalistycznych za pomocą metod wypracowanych głównie w Stanach Zjednoczonych. Japońscy ekonomiści o orientacji niemarksistowskiej utworzyli

⁴ Jak wyżej.

⁵ Jak wyżej, s. 409; Kenzo Kiga, *Osteuropaforschung in Japan...*, s. 854.

w 1972 r. odrębną organizację pod nazwą Towarzystwo Naukowe ds. ZSRR, Europy Wschodniej, Środkowej i Południowowschodniej. Przez długi czas oba kierunki badawcze ekonomicznych studiów wschodnioeuropejskich funkcjonowały obok siebie, nie prowadząc bezpośredniej dyskusji. Ostatnio podjęły one dialog ze sobą „coraz bardziej interesujący i coraz bardziej twórczy”, przy czym — jak zaznacza jeden z autorów japońskich — ekonomiści-marksiści „w coraz większym stopniu uwzględniają metody” stosowane przez szkołę niemarksistowską⁶.

Badania historyczne poświęcone Europie wschodniej, środkowej i południowo-wschodniej w Japonii rozwinęły się spektakularnie w ciągu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Jeszcze w 1956 r. grupa młodych historyków japońskich założyła w Tokio Towarzystwo Naukowe Historii Rosji, które później odegrało istotną rolę w badaniach nad historią Rosji i ZSRR. Mimo że towarzystwo to nie jest popierane finansowo przez państwo lub instytucje prywatne, wydaje własnym sumptem pismo o wysokiej randze naukowej „Roshiya shi kenkyui”; dotąd ukazało się około 40 numerów tego periodyku. W 1968 r. towarzystwo wydało publikację zbiorową pod redakcją Bokuro Eguchi *Studia nad Rewolucją Rosyjską*, którą ocenia się jako wydawnictwo „monumentalne”, zawierające 21 studiów różnych autorów i jest ono, według niektórych opinii, „punktem zwrotnym” w japońskich badaniach nad historią Rosji i ZSRR⁷. W 1969 r. ukazała się w Tokio praca Hiroshi Momose *Wprowadzenie do historii polityki zagranicznej Europy północno-wschodniej*, będąca ważnym wydawnictwem z zakresu historii dyplomacji. Autor opracował tu kwestię rozwoju stosunków międzynarodowych w tym regionie Europy w latach międzywojennych oraz w początkowej fazie II wojny światowej; według ocen publicystów japońskich jest to praca „na poziomie światowym i przyczynek do zlikwidowania wieloletniego opóźnienia japońskich badań wschodnioeuropejskich”. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ukazało się nowe, poprawione wydanie opublikowanej w 1959 r. *Historii Europy wschodniej* (bez ZSRR), prezentujące aktualny stan japońskich badań nad dziejami Europy wschodniej, środkowej i południowo-wschodniej⁸.

Niemale osiągnięcia odnotować mogą również japońskie badania prawnych aspektów życia społeczeństw wschodnioeuropejskich. W opinii autorów japońskich, w okresie lat czterdziestych i pięćdziesią-

⁶ Jak wyżej oraz Shoichiro Takenami, Sadayoshi Ohtsu, *Japanese Studies in Soviet and East European Economies. A Brief Survey*. „Japanese Slavic and East European Studies” Vol. 2/1981, ss. 69-81.

⁷ Jak wyżej, s. 410.

⁸ Jak wyżej, s. 411.

tych w pracach tych dały się zaznaczyć następujące elementy: przejmanie metod badawczych od naukowców radzieckich, skoncentrowanie tych studiów w stosunkowo wąskim gronie specjalistów dążących do wyizolowania tej dziedziny badawczej z ogólnego kształtu nauk prawnych, a także „jednostronna” orientacja marksistowska. Według tych opinii przewaga kierunku marksistowskiego była jeszcze wyraźniejsza niż w wypadku studiów ekonomicznych. Dopiero w końcu lat sześćdziesiątych zaznaczyło się nowe podejście do badanych zagadnień, wyloniły się dwa dominujące kierunki badawcze: funkcjonalno-komparatystyczny oraz historyczno-strukturalny. Pierwszy z tych kierunków nie ma większych osiągnięć badawczych, drugi natomiast ma na swym koncie wiele interesujących publikacji i rozwinął się w szkołę badawczą, której twórcą jest Isamu Fujita z Uniwersytetu Tokijskiego, autor monografii *Studia z historii radzieckich teorii prawnych 1917 - 1938* (Tokio 1968); praca ta jest w opinii specjalistów japońskich z jednej strony „próbą przewyciężenia wpływów teorii radzieckich, z drugiej zaś — zastosowaniem marksizmu jako metody w badaniach prawa socjalistycznego”⁹. Ogólnie uznaje się, że młodzi japońscy teoretycy prawa wykazują więcej zainteresowania zagadnieniami historycznymi prawa w Europie wschodniej niż sprawami współczesnymi, opublikowano np. szereg prac dotyczących radzieckiego systemu prawnego w latach 1918-1928. Ostatnio jednak zaznacza się tendencja do koncentrowania badań na problematyce współczesnej prawa wschodnioeuropejskiego.

Nauki polityczne są w ogóle stosunkowo nową dziedziną badań prowadzonych w Japonii, przy czym zwłaszcza nastawione na problematykę Europy wschodniej studia politologiczne musiały tu przezwyciężyć wiele trudności; badania aktualnych zagadnień politycznych pozostawały długo poza środowiskiem akademickim, uprawiali je głównie dziennikarze i publicyści polityczni, natomiast politolodzy pracujący na uniwersytetach japońskich zajęli się przede wszystkim historycznymi aspektami problematyki politycznej państw wschodnioeuropejskich. Wśród licznych publikacji politologicznych powstałych w Japonii na uwagę zasługuje obszerna monografia Yuzuru Taniuchi z Uniwersytetu Tokijskiego omawiająca ewolucję systemu władzy w ZSRR *Geneza stalinowskiego systemu politycznego* (Tokio 1970). Wyrosła nowa generacja politologów japońskich, którzy obecnie zajmują się głównie problematyką współczesnych państw Europy wschodniej. W ciągu ostatnich lat powstało wiele prac dotyczących różnych aspektów życia społeczeństw Europy wschodniej i ZSRR, jak zagadnienia narodowościowe, polityka miliarna,

⁹ Jak wyżej, s. 411.

oddziaływania polityki wewnętrznej i zagranicznej, problemy dyplomacji itd¹⁰

Poza wskazanymi wyżej dziedzinami „badań wschodnioeuropejskich” także studia socjologiczne, pedagogiczne i etnologiczno-antropologiczne poświęcone temu regionowi Europy mają swe osiągnięcia. W dziedzinie badań pedagogicznych zaznacza się również przewaga marksistowskich koncepcji badawczych podobnie jak w wypadku ekonomii i prawa. Szczególnym utrudnieniem dla tych dyscyplin jest fakt, iż opierają się one na studiach empirycznych, które powinny być prowadzone w krajach europejskich, lecz realizacja takiego postulatu napotyka na wiele trudności. Konsekwencją tego jest wyeksponowanie badań nad historycznym rozwojem określonych zjawisk społecznych w krajach wschodnioeuropejskich. W ostatnim okresie młodzi naukowcy japońscy próbują w sposób krytyczny stosować metody badawcze i ustalenia badaczy z państw Europy wschodniej w studiach empirycznych i na tej podstawie realizować samodzielne analizy niektórych wątków życia społeczno-politycznego w Europie wschodniej, środkowej i południowo-wschodniej¹¹.

Jeśli chodzi o ogólne konstatacje dotyczące rozwoju kadrowego badań Europy wschodniej i ZSRR w Japonii to należy zwrócić uwagę na fakt przeprowadzenia przez Ośrodek Badań Słowistycznych Uniwersytetu Hokkaido badań statystycznych, obejmujących naukowców uprawiających te studia w Japonii. Analizy te zrealizowano po raz pierwszy w 1971 r., a po raz drugi w latach 1975/1976; stwierdzono wówczas, że w 1971 r. „badania wschodnioeuropejskie” uprawiało 460 osób, natomiast w powtórnie przeprowadzonej ocenie stanu liczbowego skonstatowano zwiększenie się tej liczby do 791 osób, spośród których 174 badaczy rozpoczęło swą działalność już w latach siedemdziesiątych. Ustalono również, że większość naukowców czynnych w tym systemie badawczym zajmuje się problematyką Związku Radzieckiego, a tylko ok. 10% podejmuje zagadnienia innych krajów Europy wschodniej, środkowej i południowo-wschodniej, wśród których z kolei najwięcej uwagi przykuwają Polska, Węgry, CSRS i Jugosławia. Według ocen z lat 1975/1976 z ogólnej liczby 791 japońskich badaczy problematyki wschodnioeuropejskiej 251 zajmowało się sprawami gospodarki (30,8% ogólnej liczby badaczy),

¹⁰ Jak wyżej oraz Kenichi Nakayama, *The Study of Socialist Law in Japan*. „Internationales Bulletin zur Ostrechtsforschung” Bd. 11/1978, ss. 7-8 i tegoż, *Socialist Law in Japan*. „Japanese Slavic and East European Studies” Vol. 1/1980, ss. 55-69.

¹¹ Jak wyżej, s. 412; por. także Masanao Takeda, *Ob uczeniu i rozproszeniu idei sowieckiej pedagogiki w Japonii*. „Sowietskaja Pedagogika” nr 12/1980, ss. 115-119.

245 — literaturą i językami (30,1⁰/o), 117 — historią (14,3⁰/o), 109 — polityką i stosunkami międzynarodowymi (14⁰/o), 63 — sprawami ideologicznymi, 38 — prawem w Europie wschodniej¹².

Powstałe w 1972 r. Japońskie Towarzystwo Badań nad ZSRR i Europą Wschodnią (*Japanese Association for Soviet and East European Studies*) liczyło w początkach swej działalności 120 członków, w 1980 r. liczba ta wzrosła do 200 osób, a w 1981 r. do 247. Spośród 192 członków tej organizacji w 1979 r. 75 badaczy zajmowało się gospodarką, 45 — polityką i stosunkami międzynarodowymi, 22 — historią Europy wschodniej, 15 — językami i literaturą¹³. Mimo że liczba historyków, językoznawców i literaturoznawców działających w tej organizacji ograniczona została przez fakt, iż w Japonii istnieją organizacje naukowe fachowców z tych dziedzin, nie zmienia to charakterystycznej dla japońskich badań Europy wschodniej niezwykle dużej przewagi studiów ekonomicznych i politologicznych w tym systemie badawczym. Innym potwierdzeniem takiego rozłożenia akcentów w japońskich „badaniach wschodnioeuropejskich” jest udział określonych dyscyplin badawczych w produkcji wydawniczej tego systemu. Sporządzona na początku lat osiemdziesiątych Bibliografia badań nad ZSRR i Europą Wschodnią w Japonii zawiera ogółem 2 038 pozycji i przedstawia następujące dane procentowe dotyczące podejmowanej w tych publikacjach problematyki: prace ogólne i bibliografie — 1,9⁰/o ogólnej produkcji wydawniczej, filozofia, religia, ideologia — 4,5⁰/o, historia — 14,5⁰/o, geografia i krajoznawstwo — 2,2⁰/o, biografie — 3,0⁰/o, literaturoznawstwo — 10,0⁰/o, językoznawstwo — 4,4⁰/o, psychologia i pedagogika — 16⁰/o, sztuka — 3,2⁰/o, polityka i sprawy wojskowe — 11,1⁰/o, stosunki międzynarodowe — 16,3⁰/o, prawo — 3,9⁰/o, przemysł — 5,4⁰/o, problemy finansowe — 0,7⁰/o, zagadnienia społeczne i socjologia — 4,5⁰/o, inne — 1,0⁰/o¹⁴.

OGÓLNE PROBLEMY WSPÓŁCZESNYCH BADAŃ EUROPY WSCHODNIEJ I ZWIĄZKU RADZIECKIEGO W JAPONII

Japońskie badania nad problematyką Europy wschodniej i Związku Radzieckiego stały się obecnie forum szerokiej dyskusji terminologiczno-metodologicznej, podobnie jak systemy tego typu prac badawczych

¹² Kenzo Kiga, *Osteuropaforschung in Japan...*, s. 853 oraz Takayuki Ito, *Slavistik...*, I. *Geschichte...*, ss. 400 - 401.

¹³ Kenzo Kiga, *Osteuropaforschung in Japan...*, s. 853.

¹⁴ Autorem bibliografii jest pracownik Ośrodka Badawczego Sławistyki w Sapporo — Jun Matsuda, por. Takayuki Ito, *Slavistik...*, I. *Geschichte...*, s. 401.

w innych krajach. Także tu dyskutuje się problem wzajemnych zależności między tymi studiami a działalnością polityczną państwa, tu również podejmuje się zagadnienie wyodrębnienia tej dziedziny badawczej z innych systemów naukowych i wzajemnych relacji między badaniami poszczególnych problemów państw Europy wschodniej a ich „dyscyplinami macierzystymi”. Intencją poniższych uwag jest ukazanie najważniejszych elementów kształtujących obecny charakter japońskich „badań wschodnioeuropejskich”, ich cele i zadania, metodę prac badawczych a także atmosferę społeczną wokół nich oraz ich odbiór przez różne kręgi i środowiska japońskie.

1. Kwestie terminologiczne i metodologiczne, przesłanki ideowe

Słowianoznawstwo (w języku japońskim *suravo gaku*) jako termin oznaczający dyscyplinę naukową jest określeniem stosunkowo nowym w terminologii badawczej używanej w Japonii; wszedł on do języka obiegowego dopiero po II wojnie światowej i nie zakorzenił się w nim jeszcze. W ostatnich latach słowianoznawstwo w Japonii wykształca się coraz wyraźniej jako dziedzina nauk społecznych, zajmująca się problemami regionu świata zamieszkałego głównie przez Słowian, w związku z czym bardzo często stosuje się pojęcie „słowianoznawstwo” czy „slawistyka” w stosunku do prac badawczych, które obejmują cały region Europy wschodniej, środkowej i południowo-wschodniej, a więc obszar bynajmniej nie zamieszkały wyłącznie przez narody słowiańskie. Zauważana przez teoretyków japońskich nieprecyzyjność tej nazwy w zastosowaniu do prac, które należy raczej określać mianem „badań wschodnioeuropejskich” (jak np. *Osteuropaforschung* w RFN) pociąga za sobą dyskusję, w której podnosi się dwie podstawowe kwestie: czy można region będący przedmiotem owych badań zdefiniować w kategoriach etnograficznych lub geograficznych oraz czy słowianoznawstwo jest niezależną dyscypliną badawczą. W odniesieniu do pierwszej kwestii teoretycy japońscy eksponują przede wszystkim aspekt geograficzny, gdyż — co oczywiste — pod względem etnograficznym niektóre obszary musiałyby się znaleźć poza kręgiem tych badań jako niesłowiańskie. W konsekwencji w Japonii zaczęto stosować inny, dokładniejszy termin *soren too gaku*, który oznacza mniej więcej studium nad Związkiem Radzieckim i Europą wschodnią i odpowiada niemieckiemu określeniu *Osteuropakunde*¹⁵.

Podobnie jak w innych krajach, gdzie realizuje się analogiczne ba-

¹⁵ Takayuki Ito, *Slavistik...*, I. *Geschichte...*, ss. 401-402.

dania, także w Japonii przedmiotem dyskusji jest kwestia, które kraje należą do obszaru Europy wschodniej, środkowej i południowo-wschodniej lub — bardziej uogólniająco — do Europy wschodniej.

Teoretycy japońscy zgodnie uznają, że pod pojęciem tym należy rozumieć siedem państw tego obszaru „od Polski na północy do Albanii na południu” oraz że „nieraz zalicza się do tego obszaru Finlandię, NRD, Austrię i Grecję”. Opowiadają się oni również za niewyodrębnianiem „badań wschodnioeuropejskich” jako dyscypliny oddzielnej, uznają jednak, że wydzielenie jej jest koniecznością w wypadku, gdy dochodzi do interdyscyplinarnych form współpracy między różnymi dziedzinami nauk społecznych podejmującymi problemy Europy wschodniej. Wtedy to bowiem studia takie nabierają charakteru „badań regionalnych”, które w Stanach Zjednoczonych noszą nazwę *area studies* i eksponują przede wszystkim aspekt wewnętrznych więzi badanego regionu. Taka koncepcja badań znajduje w ostatnim czasie coraz szerszą akceptację w Japonii, co w określony sposób odzwierciedla się również w strukturze nowopowstających lub przekształcanych japońskich placówek realizujących podobne prace¹⁶.

Charakterystycznym rysem teoretycznych rozważań, japońskich specjalistów jest pomijanie politycznego aspektu podobnych prac, podczas gdy w innych krajach (np. w USA) jednoznacznie wskazuje się na polityczne implikacje studiów nad ZSRR i Europą wschodnią (tzw. sowietologii), który to obszar pojmowany jest jako region jednolity pod względem panującego tu systemu polityczno-społecznego oraz reprezentujący wspólnotę interesów politycznych, ekonomicznych, kulturalnych, obronnych itd. Uznać jednak można, iż w istocie ten właśnie aspekt decyduje o zajęciu się tym obszarem w badaniach japońskich, podobnie jak w analogicznych systemach badawczych innych krajów. Brak występowania czy eksponowania tego elementu w konstatacjach teoretyków japońskich wiązać należy z faktem, iż w japońskich „badaniach wschodnioeuropejskich” występują różnorodne orientacje ideowo-polityczne i metodologiczne oraz rozmaite motywacje prowadzonych tu prac, co w określony sposób determinuje cele programowe tych studiów, utrudnia lansowanie jednocześnie politycznego ich profilowania, a także stosowanie nazwy wskazującej na ich polityczne implikacje.

Życie naukowe Japonii pozostaje w ramach tradycyjnych dyscyplin, przy czym zwłaszcza nauki społeczne zachowują ten tradycyjny podział oraz izolację poszczególnych dziedzin badawczych. Analiza problemów współczesnego świata wymaga jednak nowych wymiarów badań i no-

¹⁶ Takayuki Ito, *Slavistik und Osteuropakunde in Japan. II. Einrichtungen und Probleme*. „Osteuropa” Hft. 6/1983, ss. 470 - 471.

wych koncepcji, w których granice poszczególnych dyscyplin są nie tylko przekraczane, ale ulegają one zatarciu, stają się płynne i nieokreślone; zjawisko to dotyczy w równej mierze nauki japońskiej, jak i badań prowadzonych na całym świecie. Zjawisko to występuje szczególnie jaskrawo w japońskich studiach poświęconych Europie wschodniej względnie Słowiańszczyźnie, co wynika z samej interdyscyplinarnej natury tych prac. Od naukowców realizujących je wymaga się z jednej strony wykształcenia specjalistycznego, z drugiej zaś bardzo szeroko pojętych działań interdyscyplinarnych i dobrej orientacji w innych zakresach tych prac badawczych. Stąd wypływa fakt reorganizacji szeregu japońskich placówek dydaktycznych i badawczych na zasadzie interdyscyplinarnej a także powoływania do działalności nowych ośrodków, przyjmujących z góry multidyscyplinarne założenia swej pracy. Odnosi się to do aktywności w różnych dziedzinach nauk społecznych, ale jest to szczególnie widoczne w badaniach nad Europą Wschodnią¹⁷.

Pociąga to również za sobą określone problemy kadrowe, bowiem — jak stwierdzają autorzy japońscy — nowa generacja specjalistów, która powinna mieć wykształcenie interdyscyplinarne, będąc jednocześnie wyspecjalizowaną w zakresie określonej problematyki badawczej, w rzeczywistości zapoznana jest dość powierzchownie z różnymi dyscyplinami wchodzącymi tu w grę, natomiast koncentruje się głównie na bardzo wąskiej nieraz problematyce. Pojawia się przy tym charakterystyczny dla podobnych badań podejmowanych w innych krajach antagonizm między przedstawicielami tzw. „badań regionalnych” (*area specialists*) a reprezentantami tradycyjnych dyscyplin badawczych, którzy uwzględniają w swych pracach również zagadnienia regionalne, w tym wypadku Europy wschodniej. Ostrość tego konfliktu zależy od dziedziny nauki; w literaturoznawstwie, językoznawstwie, historii, etnografii, antropologii itd. nie występuje on lub jest prawie niezauważalny, bowiem badania w tych dyscyplinach są z natury swej związane z określonym regionem i uwzględniają różnego typu wzajemne przenikanie się problematyki badawczej. Natomiast szczególnie widocznie występuje ten antagonizm w wypadku filozofii, politologii, prawa, nauk ekonomicznych, pedagogiki, socjologii i psychologii, gdyż tu kwestia wyłonienia się odrębnej dyscypliny badającej problemy merytoryczne związane z obszarem Europy wschodniej napotyka na sprzeciw reprezentantów dyscyplin ogólnych, uwzględniających w swych pracach problematykę wschodnioeuropejską¹⁸.

Po zniesieniu izolacji Japonii w drugiej połowie XIX wieku powstał

¹⁷ Jak wyżej.

¹⁸ Jak wyżej.

tu cały szereg dziedzin badawczych analizujących problematykę zagraniczną. Dla naukowców japońskich było wówczas charakterystycznym uznawanie państw wyżej rozwiniętych niż Japonia za swoiste modele dla własnego kraju i poszukiwanie w nich wzorów do naśladowania. Różnili się od nich zasadniczo badacze, którzy realizowali studia nad krajami traktowanymi jako kolonie imperium japońskiego i którzy pryncypialnie nie doceniali znaczenia przedmiotu swych badań. Rosja w pracach takich zajęła miejsce szczególne. Z jednej strony uznawana była za największego przeciwnika politycznego Japonii, z drugiej zaś część terytorium Rosji lub sfery jej wpływów traktowane były jako potencjalne kolonie imperium japońskiego. Takie stanowisko stało się widoczne zwłaszcza po wojnie rosyjsko-japońskiej 1904 - 1905.

Badania nad Rosją realizowane były wówczas w celu poznania przeciwnika i uzyskania informacji o przyszłych koloniach japońskich na terenach Rosji. Początkowo pełna szacunku dla tego państwa postawa przekształciła się we wrogość i lekceważenie. Jednocześnie jednak wśród intelektualistów japońskich pojawiła się tendencja do poszukiwania w Rosji wzorów w rewolucyjnej walce o przemiany społeczno-polityczne, nasilona szczególnie po Rewolucji Październikowej. Badacze nawiązujący do tego nurtu ideowego, realizujący dawniej i obecnie w Japonii studia nad ZSRR i Europą wschodnią, nie mogli więc kształtować profilu swych prac badawczych jako *a priori* wrogich czy niechętnych wobec przedmiotu tych badań. Według ocen autorów japońskich istnienie takiego nurtu w „badaniach wschodnioeuropejskich” w ich kraju jest zjawiskiem pozytywnym, pozwala ono bowiem wnikać wielu badaczom w istotę analizowanej problematyki i uwzględniać różne punkty widzenia w jej ocenie. Uznają oni, że jeśli japońskie badania Europy wschodniej „mają jakąś przewagę nad podobnymi pracami realizowanymi na Zachodzie, to występuje ona właśnie w takim traktowaniu spraw”¹⁹.

Niemniej ogólnie twierdzi się w Japonii, iż pożądanym jest określony dystans, krytyczna postawa wobec przedmiotu badań, samodzielne myślenie, stałe żmudne poszukiwanie pełnowartościowych źródeł wiedzy i informacji, co w wypadku badaczy poszukujących w ZSRR wzorów było nieraz ignorowane w wyniku bezkrytycznego potraktowania badanej problematyki. Autorzy wypowiadający się na ten temat stwierdzają, że postawa taka ulega ostatnio wielu modyfikacjom i że prace poświęcone Europie wschodniej są coraz bardziej „obiektywne” i coraz mniej „bezkrytyczne”.

Ważnym elementem decydującym o obliczu japońskich „badań wschodnioeuropejskich” i słowianoznawczych i przyjętej tu metodzie pracy jest

¹⁹ Jak wyżej, s. 472.

fakt, iż Europa i jej regiony są obszarem „egzotycznym” dla Japończyków z uwagi na odległość geograficzną, kulturową, językową wreszcie. Jak piszą teoretycy japońscy, pokonanie barier myślowych, kulturalnych i cywilizacyjnych wobec Europy w ogóle, a więc i Europy wschodniej, jest dla badaczy japońskich „o wiele większym problemem niż dla naukowców amerykańskich, niemieckich, czy francuskich”. Pociąga to za sobą również fakt, iż np. znajomość języków wschodnioeuropejskich wśród badaczy japońskich, będąca przecież podstawą prowadzonych przez nich studiów, jest „bardzo niezadowalająca”. Obok elementów negatywnych istnieją jednak także i pozytywy dystansu geograficznego i kulturalnego, korzystnie wpływające na wyniki badań poświęconych tej części świata — stwierdza się w enuncjacjach japońskich. Badacze europejscy pozostają bowiem w kręgu określonych „uprzedzeń i zawężeń myślowych” w odniesieniu do problematyki wschodnioeuropejskiej, dyktowanych tradycją, przesądami narodowymi, nastawieniem politycznym i ideowym, brak im należytego dystansowania się od badanych zagadnień i zachowania „pożądanego w tym wypadku obiektywizmu”. Naukowcy japońscy według tych opinii wolni są od tego typu „obciążeń ideowo-psychologicznych”, można ich przyrównać do zachodnich badaczy Azji, którzy mimo bariery językowej i cywilizacyjnej, utrudniającej im prace wnoszą wielki wkład w badania problemów azjatyckich, co nie przychodzi znowu z łatwością naukowcom Azji. Oddalenie kulturalne jest więc dla japońskich badaczy Europy wschodniej i Słowiańszczyzny nie tylko jednoznacznym utrudnieniem, ale także „szansą na zachowanie maksymalnego dystansu do badanych spraw i obiektywizmu”²⁰.

2. Relacje między japońskimi „badaniami wschodnioeuropejskimi” a działalnością polityczną państwa

Idealem każdego naukowca jest zajmowanie się „czystą nauką” i niezależność od polityki — odnosi się to do różnych systemów badawczych, niezależnie w jakim kraju funkcjonują, odnosi się to także do japońskich prac badawczych nad Europą wschodnią.

W okresie przed II wojną światową działalność polityczna Japonii określała w istotny sposób charakter owych prac badawczych. Wywierano wówczas wyraźny nacisk polityczny na środowisko badaczy, aby realizowali swe studia zgodnie z interesami mocarstwowej, militarystycznej polityki kraju²¹. Z doświadczeń tego okresu, a także lat po II wojnie

²⁰ Jak wyżej, s. 424.

²¹ Kenzo Kigaj, *Osteuropaforschung in Japan...*, s. 857.

światowej wynika obecna postawa naukowców japońskich, którzy odcinają się od polityki i izolują nieraz przesadnie od wszelkiej działalności społeczno-politycznej. Sprzyja temu również aktualna, ogólnie liberalna atmosfera wokół spraw nauki w Japonii, która powoduje, że ze strony władz państwowych nie pojawiają się żadne próby interwencji w kwestie naukowe i nie ma żadnej kontroli państwa w sferze nauki. Status naukowców jest w istocie nieokreślony, są oni w pełni wolni od wpływów i wymagań jakiegokolwiek opcji politycznej i ideologicznej, poza osobistym wyborem każdego z nich. Kwestie te dotyczą również japońskich badań Europy wschodniej²².

Tuż po II wojnie światowej z powodu napiętej sytuacji międzynarodowej podjęcie problematyki wschodnioeuropejskiej pociągało za sobą konieczność zajęcia określonego stanowiska wobec aktualnych problemów politycznych, toteż wcale niemało badaczy tych zagadnień podjęło wówczas decyzję o porzuceniu tych prac, wielu zaś próbowało i próbuje nadal poszukiwać tematów „neutralnych”, które nie powodują konieczności opowiedzenia się za określoną orientacją polityczną lub uczestniczenia w polemikach ideologiczno-politycznych. Inni z kolei, uznając że stronniczość ideowa jest nie do uniknięcia w naukach społecznych, opowiadają się za postawą postępową społecznie i politycznie. Obie te grupy „wyznają zasadę, że nie należy mieć nic wspólnego z polityką władz” — piszą autorzy japońscy wypowiadający się w tej sprawie — a gotowość do współpracy z rządem traktowana jest tutaj jako „podejrzana”, często uznawana wręcz za „zradę” ideałów nauki²³.

Z drugiej strony również kręgi rządzące, środowiska przemysłu i handlu wykazują daleko idące ograniczenia w widzeniu spraw współpracy z naukowcami w rozważaniach problemów Europy wschodniej przydatnych w praktyce politycznej, stosunkach międzynarodowych, w handlu zagranicznym. Odnoszą się one do „badań wschodnioeuropejskich” z podejrzliwością wywodzącą się jeszcze z okresu przedwojennego, uznając je nieraz za domenę... wpływów komunistycznych. Jak stwierdza jeden z autorów japońskich „nieufność władz wobec naukowców stała się nieraz tak absurdalna, że MSZ zwracało się do zagranicznych specjalistów od spraw ZSRR i Europy wschodniej z prośbą o udzielenie konsultacji w zakresie działań politycznych, ignorując przy tym ekspertów japońskich”²⁴.

Wobec takich wzajemnych postaw nie dziwi fakt, że badania Europy wschodniej w Japonii nie znajdują wydatnej pomocy finansowej ze stro-

²² Jak wyżej.

²³ Takayuki Ito, *Slavistk...*, II. *Einrichtungen...*, ss. 472 - 473.

²⁴ Jak wyżej, s. 473.

ny państwa. Były one przez długi czas skazane na własne środki, a więc na coraz trudniejszą sytuację materialną. Od momentu polepszenia się sytuacji ekonomicznej w Japonii powstały również szersze możliwości uzyskiwania pomocy finansowej ze strony różnorodnych fundacji, jak np. firmy *Toyota* oraz innych organizacji przemysłowych i handlowych. Najszersza i najbardziej skuteczna pomoc dostarczana jest jednak przez japońskie ministerstwo oświaty, a więc przez organ rządowy, który powołał wyodrębnione komitety oceniające przydatność określonych projektów badawczych i wyznaczające odpowiednie sumy pieniędzy na ich realizację²⁵.

Sytuacja ta nasuwa jednoznaczne skojarzenia z warunkami panującymi w systemie amerykańskich „badan wschodnioeuropejskich”, gdzie również wzajemne antagonistyczne nieraz postawy środowisk praktyki politycznej i kręgów badaczy Wschodu określają w istotny a negatywny sposób działalność tego systemu, a także wpływają na funkcję społeczno-polityczną tych studiów, ich sytuację finansową i ogólne możliwości rozwojowe²⁶.

Według opinii autorów japońskich warunki w jakich funkcjonują „badania wschodnioeuropejskie” w Japonii są zdecydowanie odmienne od „sytuacji w RFN, gdzie liczne placówki badań Europy wschodniej spotykają się z poparciem rządowym lub władz uniwersytetów, na których działają”. Twierdzą oni również, że pozorna niezależność tych studiów w Japonii od działań politycznych jest także „bezsilą wobec polityki”, zaś działalność polityczna „uległa zubożeniu bez wsparcia nauki”²⁷.

Od połowy lat siedemdziesiątych daje się zauważyć przełom w tych sprawach; z jednej strony wśród naukowców zaczęło dominować przekonanie, że „nie daje perspektyw i niewłaściwe jest realizowanie badań własnymi siłami, a jednocześnie uzasadnione jest domaganie się od władz większego zainteresowania studiami Europy wschodniej bez utraty przez nie duchowej i ideowej niezależności”²⁸. Również władze i inne środowiska życia polityczno-ekonomicznego Japonii uznały, że postawa „obustronnej niechęci”, nieufności i pozostawienia badań Europy wschodniej samym sobie sprzeczne jest z interesami państwa i społeczeństwa. Stąd też coraz częściej japońscy badacze problematyki wschodnioeuropejskiej angażowani są przez władze do realizacji projektów przydatnych w działaniach państwa, a także zasięga się ich porad w zakresie

²⁵ Kenzo Kiga, *Osteuropaforschung in Japan...*, ss. 856 - 857.

²⁶ T. S. Wróblewski, *Amerykańskie badania Europy wschodniej i Związku Radzieckiego*. „Przegląd Zachodni” nr 5 - 6/1985, ss. 55 - 82.

²⁷ Kenzo Kiga, *Osteuropaforschung in Japan...*, s. 856.

²⁸ Takayuki Ito, *Slavistik...*, II. *Einrichtungen...*, ss. 473 - 474.

praktyki politycznej. W wypadku, gdy władzom potrzebne jest opracowanie określonego problemu powołany zostaje odrębny komitet gromadzący funkcjonariuszy rządowych i specjalistów z zakresu „badań wschodnioeuropejskich”, który organizuje z kolei zespół badawczy realizujący ten projekt. Komitet przeprowadza stałe konsultacje, dyskutuje określone zagadnienia i przygotowuje dla władz państwowych informacje oraz sprawozdania z realizacji projektu. Nie jest on jednak upoważniony do prowadzenia długoterminowych analiz problemowych, a także do podejmowania decyzji o charakterze politycznym. Do realizacji takich zadań większość ministerstw japońskich ma wydzielone departamenty badawcze, do współpracy z którymi zapraszani są również badacze problematyki wschodnioeuropejskiej²⁹. Wszystko to nie przesądza faktu, że przypadki współdziałania są raczej odosobnione, a ogólne stosunki między badaniami Europy wschodniej a praktyką polityczną są w Japonii „ciągle jeszcze chłodne, chłodniejsze niż w krajach zachodnich”³⁰.

3. Zapotrzebowanie społeczne na „badania wschodnioeuropejskie” w Japonii

W Japonii niełatwo jest zdobyć pracę badaczom Związku Radzieckiego i Europy wschodniej. Ich liczba jako pracowników uniwersytetów różnych uczelni wyższych i instytutów badawczych jest bardzo ograniczona. W latach sześćdziesiątych nastąpiła w tym kraju tzw. „explozja oświatowa”, powstały liczne nowe uczelnie i wydziały uczelniane, co związane było z ogromną wówczas liczbą młodzieży dążącej do uzyskania wykształcenia wyższego. Obecnie generacja badaczy Europy wschodniej wykształcona wówczas spotyka się z poważnymi trudnościami w zdobywaniu pracy i stanowisk naukowych, niektórzy z nich zrezygnowali z pracy badawczo-naukowej i poszukują zatrudnienia w przemyśle i handlu³¹.

Według autorów japońskich „alarmującym zjawiskiem jest obniżenie się liczby studentów, którzy wybierają rusycystykę jako przedmiot studiów lub naukę języka rosyjskiego jako drugiego języka obcego przyswajanego na studiach. Związane to jest może z faktem, iż dla młodzieży socjalizm realizowany w ZSRR i w innych krajach bloku wschodniego stracił swą siłę atrakcyjną. Również stosunki handlowe z tymi krajami nie rozwijają się tak, jak tego się spodziewano”. Najważniejszy jednak motyw, decydujący o zmniejszeniu się popularności problematyki wschodnioeuropejskiej w Japonii, to — zdaniem samych Japończy-

²⁹ Kenzo Kiga, *Osteuropaforschung in Japan...*, s. 857.

³⁰ Takayuki Ito, *Slavistik...*, II. *Einrichtungen...*, ss. 474.

³¹ Jak wyżej, ss. 476-477.

ków — „antyrosyjskie i antyradzieckie nastawienie społeczeństwa, które [...] w ostatnim czasie ponownie się nasiliło”. Jako uzasadnienie takich wniosków przytacza się np. dane z ankiety gazety „Asahi-shinbun” z września 1981 r., z której wynika, że tylko 7⁰/₀ ankietowanych określiło Związek Radziecki jako państwo „przyjazne”³².

Zmniejszanie się liczby studentów rusycystyki lub uczących się języka rosyjskiego oznacza również zmniejszanie się kręgu potencjalnych badaczy problematyki radzieckiej i wschodnioeuropejskiej w Japonii. Pośrednim następstwem tego zjawiska jest ograniczanie placówek języka rosyjskiego w tym kraju. W opiniach autorów japońskich „godnym ubolewania jest fakt, że w tym wypadku prace badawcze zależą od koniunktury ideowej, politycznej i ekonomicznej”. Perspektywy na rozwój możliwości zatrudnienia dla badaczy problematyki wschodnioeuropejskiej zależą również od omówionych wyżej zjawisk, a także od kwestii postaw ogólnych wobec specjalistów od spraw regionu (*area pecialists*) — jak dotąd niezbyt życzliwie przyjmowanych w środowisku naukowców japońskich. W Japonii nie ma dotąd żadnej katedry języka polskiego czy węgierskiego, nie mówiąc o innych specjalistycznych dziedzinach studiów wschodnioeuropejskich. Wiąże się to również z brakiem zainteresowania zagadnieniami Europy wschodniej w Japonii, nie mówiąc już o wskazanych wyżej postawach wobec tych spraw w kręgach nauki, polityki, przemysłu i handlu³³.

4. Współpraca zagraniczna

Jedną z możliwości rozwiązywania problemów materialnych oraz poznania rzeczywistości krajów Europy wschodniej, a także języków tego obszaru przez badaczy japońskich są kontakty zagraniczne i wymiana międzynarodowa w dziedzinie nauki. Są one również ważne dla rozwoju wymiany opinii i doświadczeń ze specjalistami zagranicznymi.

Szereg trudności napotykali naukowcy japońscy w kontaktach ze Związkiem Radzieckim; wielu z nich zajmowało się Rosją i ZSRR bez możliwości bezpośredniego zetknięcia się z problemami tego państwa, jego życiem i reprezentantami. Skądinąd, jak piszą autorzy japońscy, „wcale nie łatwiejszą sprawą są kontakty z podobnymi badaniami realizowanymi w innych krajach „o rozwiniętej i bogatej tradycji” jak USA, Anglia, Francja i RFN. Izolację rusycystów japońskich tłumaczy się tym, że wiele trudności sprawiały im wyjazdy prywatne do ZSRR, które są wśród naukowców japońskich przeważającą formą podróży zagranicznych. Strona radziecka preferowała bowiem wymianę opartą na

³² Jak wyżej, s. 477.

³³ Jak wyżej oraz Kenzo Kiga jak wyżej.

oficjalnych ustaleniach międzypaństwowych, a nie na inicjatywie osób prywatnych. Japońscy specjaliści od zagadnień innych państw Europy wschodniej mieli sprawę bardziej ułatwioną; co roku liczni naukowcy z Japonii podróżowali do tych krajów i stykali się tam z szeregiem osób i instytucji z dziedzin ich interesujących. Do Japonii z kolei przybywali także uczeni i studenci tych państw na zasadzie wymiany.

Ostatnio również kontakty naukowe Japonii i Związku Radzieckiego rozwijają się pomyślnie. Na podstawie umowy o wymianie naukowej z 1973 r., corocznie 20 naukowców z obu stron odwiedza kraj partnera; istnieje także wymiana naukowców obu państw na podstawie zaproszeń indywidualnych wystosowywanych przez określone instytucje. Nową płaszczyzną kontaktów są japońsko-radzieckie sympozja lub kolokwia; od połowy lat siedemdziesiątych co dwa lata na zmianę w Moskwie i w Tokio organizowane są spotkania z dziedziny historii, ekonomii i prawa, w których uczestniczą liczni naukowcy japońscy i radzieccy, dyskutując określone problemy dotyczące swych krajów. Również przedstawiciele nauk politycznych obu państw uczestniczą w podobnych formach wymiany opinii i informacji; dwustronne politologiczne konferencje japońsko-radzieckie zwoływane są pod auspicjami wielkich japońskich wydawnictw prasowych lub koncernów przemysłowych³⁴.

UWAGI KOŃCOWE

Ogólny obraz japońskich badań Europy wschodniej i Związku Radzieckiego jest pod każdym względem niejednorodny i pełen sprzeczności. W każdym z aspektów tej działalności badawczej występuje wielka różnorodność zjawisk i wątków składających się na ostateczny kształt tych studiów w Japonii. Sam fakt, że nie stosuje się jednolitej nomenklatury, że używa się zarówno terminu „słowianoznawstwo” czy „slawistyka”, jak i pojęcia „badania wschodnioeuropejskie” nie dąży się do jednoznacznego rozstrzygnięcia tej kwestii świadczy o niejednorodności charakteru i przeznaczenia tych prac badawczych.

Powojenna ewolucja japońskiego systemu badawczego zajmującego się obszarem Europy wschodniej również potwierdza brak stabilności owych studiów w ogólnym kształcie nauki japońskiej. Po okresie słabego rozwoju dyktowanego kolejno dwiema przeciwstawnymi sobie tendencjami politycznymi: ideologią „zimnej wojny” oraz później polityką odprężenia i pokojowego współistnienia dwóch systemów społeczno-politycznych, obecnie badania te przeżywają lata swoistej sta-

³⁴ Takayuki Ito, *Slavistik...*, II. *Einrichtungen...*, ss. 475-476.

gancji i zainteresowanie nimi oraz zapotrzebowanie na nie wyraźnie zmalało. Komentarze japońskie szukają przyczyn takiego stanu rzeczy w zmniejszeniu się „atrakcyjności” problematyki Związku Radzieckiego i innych państw socjalistycznych Europy wschodniej dla opinii publicznej Japonii, a także dla tych kręgów społeczeństwa, które poszukiwały w państwach wschodnioeuropejskich wzorów dla przyszłego rozwoju swego kraju.

Również w sferze ideowo-politycznych motywacji prac badaczy japońskich zaznacza się wielkie zróżnicowanie postaw: od pełnej akceptacji rzeczywistości społeczno-politycznej, ekonomicznej i duchowej krajów Europy wschodniej, aż do negacji i atakowania wątków życia społeczeństw tego regionu z pozycji wojującego antykomunizmu. Dodać tu również należy, że wcale niemałą grupę tych badaczy stanowią reprezentanci marksizmu rozmaicie jednak interpretowanego. Ta różnorodność stanowisk wiąże się bezpośrednio z ogólną atmosferą społeczno-polityczną w Japonii, z dominującą tu zasadą liberalizmu i pluralizmu ideologicznego, która w określony sposób determinuje podstawy ideowe funkcjonowania nauki w ogóle, a badań nad Europą wschodnią w szczególności.

Różnorodna jest także struktura organizacyjna i instytucjonalna badań w Japonii. Funkcjonują tu stowarzyszenia naukowe, placówki badawcze i dydaktyczne, ośrodki biblioteczne, wydawane są czasopisma naukowe z zakresu „badań wschodnioeuropejskich”. Zjawiskiem wielokrotnie podkreślanym przez autorów japońskich jest brak jednolitych mechanizmów, organizacji czy instytucji koordynujących i kierujących pracami różnych placówek owych badań. Funkcje te próbują co prawda przyjąć liczne towarzystwa naukowe, gromadzące japońskich badaczy problematyki ZSRR i Europy wschodniej.

Prace prowadzone w Japonii mają interesujący i dość bogaty dorobek: szereg opracowań zagadnień historycznych, politycznych, społecznych, prawno-ustrojowych a zwłaszcza ekonomicznych regionu Europy wschodniej. Reprezentują one również wielką różnorodność pod względem tematycznym, metodologicznym i ideologicznym. Autorzy ich prezentują całą gamę postaw wobec badanej problematyki od bezkrytycznej aprobaty, poprzez obiektywną i neutralną ich interpretację, aż do stanowiska niechętnego, napastliwego wobec ocenianych zagadnień.

W teoretycznych rozważaniach publicystów japońskich unika się na ogół eksponowania politycznego aspektu badań nad ZSRR i Europą wschodnią, pojmowanych jako wspólnota ustrojowo-polityczna, a jednocześnie jako przeciwnik ideowy świata kapitalistycznego, a więc i Japonii jako ważnego ogniwa tego obozu. Nie zmienia to jednak faktu, że niemała część japońskich „badań wschodnioeuropejskich” pełni rolę służebną w stosunku do tego wycinka polityki zagranicznej Japonii, który

zajmuje się stosunkami ze Związkiem Radzieckim i innymi krajami socjalistycznymi. Wypracowują one koncepcje praktyki politycznej Japonii wobec państw socjalistycznych, a także pełnią funkcję doradczą wobec kręgów wielkiego przemysłu i finansjery tego kraju w zakresie koncyrowania formuły stosunków handlowo-przemysłowych z owymi państwami. Wszystko to skłania do traktowania japońskich badań Europy wschodniej i Związku Radzieckiego jako ważnego i liczącego się ogniwa ogólnoswiatowych studiów nad zagadnieniami wspólnoty socjalistycznej, studiów zaangażowanych przeciw jednoznacznie w politykę świata kapitalistycznego wobec obozu socjalizmu.

